

*Сергій
Макеєв*

ІНСТИТУЦІЙНА ГЕНЕРАЦІЯ НАСИЛЬСТВА

Замість вступу

Соціальні сцени, на яких розігруються різні за масштабами та інтенсивністю акти насильства, настільки численні, що, мабуть, вибірково репрезентують життєвий світ, якщо тільки, й це більше схоже на правду, не заповнюють його цілком. Щоб уявляти людські діла й уділи саме таким чином, аж ніяк не обов'язково бути прихильником антропологічного песимізму Артура Шопенгауера. Ймовірно, майже двісті років тому бачення світу як волі і непозбутно присутнього в ньому страждання могли тлумачити як один з можливих, але не домінантних поглядів. Проте після того, що сталося, після пережитого й осмисленого у ХХ сторіччі, насильство в усіх його різноманітних формах (від війн, терору, бандитизму до непримітних проявів, рідко ідентифіковуваних як насильство) було безповоротно залічено до універсальних вимірів простору спільного життя людей. Дві світові війни, явища глобальні за визначенням, глобалізували також і насильство, що всеруйнівною стихією стерло колишні відмінності між справедливими і несправедливими збройними конфліктами, людьми військовими і цивільними, праведними і неправедними відплатами, винними і безневинними. Юридичні констатації, що виходять з традиційних дихотомій, у вжитку залишилися, але вони дедалі менш адекватні новим реаліям того, що відбувається з людьми і між людьми.

Концептуально-термінологічний контур

Інакше кажучи, залежно від розміру фрагменти індивідуальних чи колективних взаємодій допустимо й доречно інтерпретувати в термінах впливу, втручання, підпорядкування, залежності, переважання, панування, страждання, загрози, ризику, приниження, конфлікту або навіть війни. Соціологічна рефлексія, яка приймає за щось природне максимальне розширення змісту і вживання концепту «насильство», локалізована, як у тому нас переконує Люк Болтанські, переважно в межах критичної соціології [Boltanski, 2011: с. 20], хоча має давню і складну структуру [Malesevic, 2010]. Тут тотальність насильства, тобто ініційованого й здійсненого зовнішнього обмеження волі або ж приборкання свавілля якихось «інших» та підпорядкування їх будь-якими засобами, обов'язково передбачає виправдання (легітимацію) насильства із залученням ідеалів, цінностей, наукоподібних ідеологій, утопічних культурних ідентифікацій у літературі та мистецтві. Одночасно не списують з рахунків зухвало невігадливі прийоми та фігурації на кшталт образу ворога, які раніше широко застосовували і які легітимували насильство. Так воно, задрапіроване сучасними обставинами і відволікальними акцентуаціями до повного або часткового невпізнання, дістає право на присутність та визнання.

Поточному сторіччю властиві «нові насильства», про які говорить Фредерик Гро. Глобальна медіатизація насильства стала образним підтвердженням фатального занесення насильства у фібри побуту, вона перетворює побоювання і відчуття беззахисності на сталий контекст існування. Безпека нібито скасовується, адже кожен може стати жертвою, а телевізійний або інтернет-перегляд новин підтримує стан збентеження без перепочинку та перспектив досягнення внутрішньої рівноваги. Візуалізація страждань жертв військових конфліктів, терористів, організованих і неорганізованих бандитів перетворює тривогу і відсутнє на екрані насильство на загальник. І це вже насильство без шансів на виправдання, воно прирівнюється до стихійних лих, до того, що приносить самі лише нещастя, це торжество легітимності насильства [Гро, 2011]. Від глобального насильства вже не сховатися і не вберегтися, його появи у безпосередній близькості варто очікувати, але підготуватися до нього не вдасться — такою глобальністю геть скасовано пильність.

Не менш важливо концептуально реконструювати джерела, механіку та органіку насильства, що є необхідною передумовою емпіричної фіксації фактів і свідчень беззаконня, утисків, сваволі. Передусім маємо збагнути інституційну генерацію насильства, очевидну варіацію «структурного насильства», яке не має, радше за все, ніяких інших спільних характеристик з теорією під тією самою назвою, що увійшла в підручники з міжнародних відносин. Коли соціолог намагається розгледіти динаміку

та енергетику всього процесу, то він наперед знає, що багато чого тут зумовлено інституціями.

При цьому інститути трактуються як інстанції встановлення та підтримання соціального порядку за допомоги прямого або кружного (опосередкованого) примусу до спільного життя в межах «суспільства» дедалі нових генерацій індивідів. Їх, отже, розглядають ще й як такі, обґрунтовує Ентоні Гіденс, маючи на увазі державу, що іманентно багата на насильство — у вигляді більш або менш явних погроз застосування та дійсного вживання відповідних засобів приневолювати, змушувати й підганяти [Giddens, 1987: р. 175—176]. Той, хто говорить, що «інститути діють», мимоволі накликає підозри в «соціальному гілозоїзмі». Ром Гаре, наприклад, вважає інститути «дискурсивними категоріями», а їхню здатність діяти відносить до міфів про соціальну структуру, адже дійовими суб'єктами можуть бути тільки люди та їхні об'єднання [Harré, 2002], а Брюно Латур, реагуючи на таку ситуацію, говорить про нібито нічим не виправдану «спіритуалізацію» соціальних структур — безглуздий, у ліпшому разі вже вичерпаний, евристичний прийом [Латур, 2006].

Уявлення про інститут як чинний суб'єкт є, поза сумнівом, добровільно прийнятим спрощенням. За дужки винесено задуми і наміри індивідів та груп, а дослідницький інтерес сконцентровано суто на змісті та результатах інституційно інспірованого впливу. Колізії, пов'язані з еволюцією інститутів, соціальними змінами та насильством, почасти вже мною розглянуто [Макеєв, 2011: с. 17—35]. Тут варто лише додати, що в спеціальній літературі, присвяченій вивченню механізму дії інститутів, заведено брати до уваги й ретельно вивчати шість відносно окремих напрямів: зовнішнє середовище (environment), тобто сукупність інших інститутів; простір дії та відповідальності (message space); наслідки (space of outcomes); відповідні функції (response function) або правила поведінки, що їх пропонують індивідам; функції, генеровані інститутами (outcome function), тобто сукупність поведінкових актів, які утворюють простір наслідків; відповідний соціальний вибір (social choice correspondence), тобто ідеалізовані наслідки у вигляді цілей, норм та цінностей, що їх пропонує зовнішнє середовище [Page, 2012: р. 6].

У XIX та першій половині XX сторіччя Англія, США, Франція поступово конструюють зразки того, що сьогодні називають «конституційною демократією»: співіснування відносно автономних інститутів і наявність легітимних засобів контролю за підтриманням такого порядку, внаслідок чого й саме непозбутнє інституційне насильство стає нібито непомітним, таким, що можна перенести, перетерпіти. Ідеальний тип, який наслідували (або могли наслідувати) відомі й анонімні соціальні дизайнери, полягав у тому, щоб шляхом стримувань і противаг установити баланс між відносно автономними інституціями і не дозволяти його радикально

порушувати. Досягти ідеалу, як і годиться, не вдається, оскільки інститути вступають у складні взаємодії: конфлікують, об'єднують ресурси для досягнення якихось цілей, взаємно дистанціюються або зближуються, підпорядковуються один одному в певній ієрархії, ігнорують один одного або ж доповнюють. Тому нагляд з боку індивідів та їхніх добровільних об'єднань за поведінкою інститутів, підвищена пильність, готовність до викриття, своєчасні оцінки все ще залишаються суттєвими складовими легітимності сучасних демократичних політичних режимів, а також обмежувачами примусового потенціалу інститутів [Розанваллон, 2012].

Крім того, в історично-цивілізаційному порівняльному аналізі доцільно, на думку Йогана Арнасона, брати за відправну точку уявлення про «релігійно-політичний нексус», певний гібрид релігії та політики [Knöbl, 2011: с. 16]. У книзі про теоретичні підмурки вивчення різних цивілізацій він детально говорить про евристичний потенціал двох інституційних патернів: ідеології та політики, а також держави та економіки [Arnason, 2003: с. 247—280]. Цивілізації, отже, постають як плюральні констеляції взаємних пов'язань інституційних утворень, специфіка яких зумовлює баланс між відтворенням наявного соціального порядку й імпульсами до його зміни і конститує різноманіття історичних форм спільного життя.

Інша ситуація в тоталітарних соціумах, де складаються спайки інститутів — не симбіонти, але те, що доцільніше іменувати інституційним *інкубусом*, який включає державу (владу), економіку та право (суд). Обґрунтовує таке іменування низка міркувань. Латиною *incubo* є дієсловом з сімома значеннями: «я лежу в або на», «я сиджу», «я залишаюся вірним, дотримуюсь, живу», «фігурально — я висиджую», «фігурально — я обтяжую», «я наводжу порядок, влаштовую», «я властивий, належу». Англійською *incubus* — це іменник і є синонімом *incubo* з трьома значеннями: «той, хто лежить на чомусь», «дух, що охороняє приховані скарби» і, нарешті, «демон», найчастіше зловісний, всілякі там «інкуби й суккуби». Російській та українській мовам відомі тільки інкубатори, апарати для вирощування всілякої живності. Інкубус, на мій погляд, доречно тлумачити як суб'єкт (тобто як іменник), причому суб'єкт активний, діяльний, який щось стверджує, щось підтримує і впорядковує.

У колишніх (СРСР) і нинішніх (Україна) вітчизняних межах він уповільнює ритм і швидкість багатьох позитивних процесів у соціальному цілому, стаючи виробником негараздів і загроз для індивідів та спільнот. Так відбувається тому, що три згаданих вище інститути «зліпаються» в якусь нероздільність, у згусток, утворюючи явне ущільнення, якийсь фокус тяжіння в належному бути дисперсним інституційному середовищі. Самі вони при цьому деформуються і обмежують один одного у можливостях як нормально діяти, так і трансформуватися в ритмах, відповідних

розміреним або гіперболічно піднесеним очікуванням і сподіванням людей. Таким утворенням властива низка відмітних властивостей.

По-перше, вони егоцентровані, їхня активність спрямована на самозбереження, а риторика «загального блага» розміщується в рамках трансльованих на суспільство і прищеплюваних індивідам зразків сприйняття та інтерпретації того, що відбувається: інкубус примушує до визначеного ним вибору і виключає будь-які інші. По-друге, держава гіпертрофовано розвиває силові (репресивні) відомства, радикально не визнаючи суверенності індивідуального життя. Інституційний інкубус є інстанцією, що гомогенізує простір соціальної дії, тобто соціальні та культурні відмінності підлягають викоріненню, а його політика являє собою «політику невизнання». По-третє, обов'язковою є наявність домінантного локусу влади, й сюди, в це осереддя, стягується максимум повноважень, тут же перебуває місце примирення і залагодження суперечок, надання дозволу та видання розпоряджень, тут ухвалюються різні за масштабом і наслідками рішення. По-четверте, оскільки інкорпороване в інкубус право перестає бути емансипованим, тобто правом для всіх, остільки воно стає знаряддям епізодичного, але завжди волюнтаристського застосування, тим, що нині політкоректно іменують «вибірковим правосуддям». Водночас притлумлюються мотиви та стимули функціонування економіки, яка залишається анемічною й дефіцитною. Іншими словами, інституційний інкубус встановлює соціальний порядок, проте глибоко асиметричний на користь держави і влади. По-п'яте, система стратифікації, тобто нерівномірний розподіл суспільних (репутація, державні відзначення, привілеї) та економічних благ, здійснюється за принципами лояльності й підтримки інкубуса. По-шосте, в таких утвореннях витіснені за внутрішні межі моральні виміри, а тому й семантика універсальних соціально-етичних дихотомій у вигляді добра і зла, честі і ганьби, гордості і сорому, чесності й підлості набуває в офіційній риторичі довільного та цинічного характеру. Тому інкубус не уразити такого кшталту оцінками; він до них нечутливий, водночас він байдужий як до значущості життя окремої людини, так і до тієї значущості, що могла б виходити від визнання індивідів чи колективів, — інтерсуб'єктивного визнання з боку зовнішніх щодо нього агентів.

Співвіднесення

Сукупність перелічених властивостей зумовлює іманентну анахронічність та асоціальність інкубусів, що розпізнається у функціях та «ефектах» (наслідках), які більш або менш виразно, або навіть незаперечно проступають у зворотній часовій перспективі й доступні для спостереження. Ось вони в короткому переліку. Головною метою інкубуса є збереження влади політичними угрупованнями, які її отримали

чи захопили. За тридцять п'ять років після 1917-го небувало розрослися репресивні організації держави, якими фізично винищено десятки мільйонів «ворогів народу», тобто ні в чому не винних громадян. Інкубус зводить насильство у безспірність і незаперечність завдяки акумуляції в ньому сил і засобів примусу шляхом виснаження, вилучення ресурсів опору і захисту у тих, на кого він буде спрямований, а інтенсивна ідеологічна легітимація насильства в усіх складках і порах соціуму виправдовує його. Нічим не стримуване насильство прирікає реальних і потенційних жертв на цілковиту залежність, на нестримну осудність провини, авторитет і репутацію як соціальні чесноти анулюють. У ГУЛАГу воно, саме по собі варварське, й людей різних станів і статусів спускало з історично здобутих та утримуваних шаблів цивілізованості до станів варварства — читаємо про це в численних мемуарах, оповіданнях Варлама Шаламова, автобіографічній прозі Євгенії Гінзбург.

Такий інкубус є злочинним і кримінальним, проте після процедур персоніфікації, що потребували певного часу, особистість, що нею воно ідентифікується, стає і об'єктом обожнювання, і об'єктом ненависті значних за чисельністю категорій населення. Цей різновид є просоченим страхом, інфікуючи ним інституційне середовище, виливаючи цей страх у повсякдення. Страх тут постає як основа невимушеної агресії із застосуванням сили проти власних громадян, так само як і безсилля в соціальній творчості; під знаком страху плине життя мільйонів. Переважно заборонної або руйнівної властивості жести, дії, риторика, які походять від інкубуса, що чатує на владу, завжди виповнені сліпою ненавистю, соціальний еквілібріум підтримується суто репресивними функціями відповідних структур та організацій. Це інституційне тіло та метаболізм його внутрішніх структур та утворень від самого початку будуються за допомоги насильства, а коли воно добудоване, то політичні угруповання, які його репрезентують, вдаються до справжньої війни з громадянами — насильство стає його домінантною практикою (функцією).

У наступне тридцятиріччя переслідування дисидентів стає вибірковим. рахунок жертв іде всього лише на десятки тисяч: тоталітарний інкубус еволюціонує в авторитарний. Відтепер він не зазіхає на життя всіх без розбору людей, але за своєю природою все ще є доцентровим і плекає усупільнену власність: Анна Ахматова називала генерований ним політичний режим «вегетаріанським». Тепер він у чомусь схожий на той, що свого часу був установлений у Португалії університетським професором економіки Антоніо Салазаром [Мендес, 2009]. Подібно до тоталітарного, авторитарний різновид схильний до практик легітимації через апологію земного майбутнього, що передбачає активне культивування в індивідів цінності безповоротного розриву з минулим і байдужості до сьогодення, — тобто за допомоги того, що Макс Вебер називав «образами світу», які, власне,

беруть участь у конституюванні легітимності [Hamilton, 2010]. З однією, щоправда, істотною поправкою: легітимація довгостроковою часовою перспективою і глобальною перспективою (комунізм як всесвітнє явище) поступилася місцем короткостроковій та локальній — «нинішнє покоління радянських людей житиме при комунізмі». Так запроваджуються цілі, зіставні зі строком життя (про роль часу в легітимації диктатури див.: [Сабров, 2009]).

Статус права і суду в інкубусі умовний і декоративний. У багатьох галузях права (адміністративне, наприклад) просто немає жодної потреби. Конституції 1936 і 1977 років перебували в якості солідних у пред'явленні документів, що у внутрішньому користуванні ні до чого і нікого не зобов'язують. Права і свободи в них декларуються, але на практиці не дотримуються, уявне постулюється як безумовно дійсне, а те, що тільки засвідчується, має прийматися за достеменно існуюче. І суд начебто присутній як окрема інстанція. Проте він не є самостійним і підпорядковується принципам партійного керівництва: зовнішніх правил і норм для інкубуса не існує, значущі тільки ті, що латентно, для себе, продукує та реплікує він сам. Економіка вкрай непродуктивна, марнотратна, закрита для інновацій. У СРСР підприємництво здебільшого було занепащене, а меншою частиною — загнане у глибоке підпілля. Його законспіроване перебування в економічному просторі розвиненого соціалізму підтверджує наявність у слідчо-розшукових структурах держави «відділів по боротьбі з розкраданням соціалістичної власності». Інкубус, інакше кажучи, виробляє ще й тіньову економіку.

На початку останнього десятиріччя минулого сторіччя трансформований у пізньому соціалізмі інкубус був успадкований Україною — без репресивних функцій утримати в цілісності «союз республік» йому не вдалося. За минулий з тієї пори час його модифіковано, але не зужито. Він, як і раніше, є авторитарним, тут туга за доцентровістю здатна породжувати відповідні імпульси та конкретні насильницькі дії, проте градієнт прямого фізичного насильства очевидно знижується. На протигагу попередньому кардинально змінено лексику. Нині заведено висловлюватися на ліберально-демократичному жаргоні, що стало впізнаваним свідченням відмови від монополії на інтерпретацію та опис дійсності: відмови від монополії на тотальне символічне (вербальне) насильство, тобто на масові інвективи та стигматизацію. Понад те, допустимо і патріотично стало говорити про минуле, про «корені», про ідентичність, яка формується історією та мовою, тобто відбувається легітимація інкубуса новим, порівняно із соціалістичним, темпоральним режимом, в якому майбутньому вже взагалі не знаходиться місця. Про вітальність інкубуса свідчать також безперервна боротьба за владу, неефективна економіка, серйозні проблеми у системі права, зокрема у судочинстві. Державно-економічно-правовий інкубус

виявився дуже доречним тоді, коли почалася і продовжилася (процес ще не завершений) експропріація ресурсів та активів централізованої економіки на користь окремих індивідів чи груп. Ось кілька очевидних ілюстрацій на підтвердження цього.

До 22 грудня 1999 року в незалежній Україні змінили один одного дев'ять урядів, тобто близько року було відведено на володарювання кожному. У 2000-ті роки ситуація не надто змінюється: ще 8 урядів, зараз маємо 17-й за рахунком упродовж двох десятиріч. Питання про ступінь конструктивності роботи виконавчої влади ставити марно, адже всього лише рік відводиться на конвертацію влади в матеріальні та фінансові активи. Кабінети Міністрів, які після 1992 року оновлювалися кадрово приблизно наполовину, а також, що ближче до істини, різні політичні угруповання, отримували шанс взяти участь у сутичці за роздержавлені шматки власності, а фактично — давати волю інстинктам хтивості й жадібності. А в обмін — не претендувати на вищу владу. 6-й прем'єр-міністр Євген Марчук був звільнений президентом за те, що працював нібито на власний імідж, тобто відомо, для чого нагромаджував символічний ресурс. 7-й глава кабінету Павло Лазаренко, не зважаючи на принципи та особи, розпорядився національним майном за допомоги вирахування з нього і присвоєння відмінуваного впродовж відведеного йому року, втік з країни в 1999-му, кілька років провів у в'язниці у США. Він усе ще підозрюваний з боку ООН у розкраданні казенних 200 мільйонів доларів. У намаганні захопити владу президент Віктор Ющенко підозрював прем'єр-міністра Юлію Тимошенко, а 2012 року, вже за президента Віктора Януковича вона і кілька міністрів її уряду були засуджені й відбувають покарання.

За даними Академії української преси весь 2012 рік силові відомства (СБУ, МВС, Генеральна прокуратура) згадують у новинах головних телеканалів країни частіше за інших суб'єктів політичного процесу в Україні. Підозрілість і мстивість іманентні інкубусові, а 2005—2012 роки дали нове тому підтвердження, переконуючи, що річ не в особистостях, але в інституційному принципі: ворог обов'язково має бути, а отже, мають існувати і шанси невідступно дошкуляти йому. Якщо громадяни не виказують підтримки владі, надійнішим опертям стають оснащені засобами насильства поліцейські структури («силові органи» у зухвалому формулюванні, що побутує й викликає огиду). Не вводять в оману ані етимологія, ані демонологія: інкубус-демон завжди на сторожі, владу він охороняє, як самому собі ж ввірений скарб.

Становлення великого, середнього й дрібного бізнесу відбувається через хитромудрі інтриги, маневри та ігри з владами різного рівня. Лише — частково через право, адже судові рішення також набувають товарної форми, проте більшою мірою влада є гарантом збереження та продовження бізнесу. За п'ять років до ухвалення Конституції (червень 1996 року) і

запровадження гривні (вересень 1996 року) сформувався клас «нових власників, у головних рисах утверджуються правила взаємодії влади і бізнесу в економіці, яка швидко чевріє та йде у тінь, яка скучила за справжніми грошима, але навчилася без них обходитися. За вкрай рідкісним винятком усе стає товаром, набуває ціни, включно з проголошуваними Основним законом безкоштовними послугами. За умов, коли ресурси та активи всіх родів і сортів стають об'єктом нестримних домагань, а поєднання політичних та економічних майданчиків (чи сцен) забезпечує привілеї та обіцяє вигоди, «незацікавлена дія» або дія «соціально доцільна», спрямована на дотримання якогось (утопічного) «загального блага», дістається в спадок непрактичним суспільствознавцям для споживання на конференціях і «круглих столах».

Гігантська тінь, що не має аналогів у децентралізовуваних європейських економіках, приховує за різними оцінками від 30 % до 50 % всього господарства. Примушування до колізії з господарським правом, отже, стосується чи не половини зайнятого населення. Звідси впливає не менше як п'ять висновків: а) економіка не чутлива до зовнішніх управлінських впливів, тобто вона керована виконавчою владою найменшою мірою; б) держава в особі статистичних органів бачить соціально-економічні процеси лише наполовину, впівкока, через істотно спотворену оптику (інкубус «бачить» тільки політику), а тому не в змозі реально оцінювати ситуацію і впливати на неї; в) ефективність господарювання переважно імітується і декларується; г) такі форма і спосіб ведення економіки, будучи несприйнятливими до інновацій, остаточно зношують засоби виробництва; д) багатьом суб'єктам підприємницької діяльності легко інкримінувати порушення, вони — потенційні жертви та об'єкти маніпуляцій.

Цей інкубус по праву спадкоємності є кримінальним, а тому без жертв не обійшлося. Жорстоке вбивство політичного журналіста Георгія Гонгадзе, сплановане високими посадовими особами та здійснене їхніми молодшими підлеглими з органів правопорядку, не має прецедентів у всій постсоціалістичної ойкумені. У Заяві Президента України (Л. Кучма), Голови Верховної Ради (І. Плюш) і прем'єр-міністра (В. Ющенко) від 13 лютого 2001 року акції протесту в Києві були названі «українським різновидом націонал-соціалізму». При цьому громадянам за межами Києва і тим, хто утримався від участі, пропонували згадати, «як починався фашизм», тобто злякатися і підтримати владу, як злякалася і підбадьорила себе такого роду заявою сама влада. Втім, боялися не того і не тих, витлумачували події в атавістичних, а в інших випадках і в утопічних оптиці та риторичі. Річ у тому, що за правилами вітчизняного інкубуса формула легітимації виробляється із залишково притаманного йому символічного (вербального) насильства — здатності вирішувати й нав'язувати іншим, що саме має значення і яке саме значення.

Тоталітарний і авторитарний варіанти радянського інкубуса неосвічені, але всевідаючі, хизуються володінням вичерпно повним історичним знанням, викладеним у вченні, що ним завершилася еволюція дослідження суспільства. Свою колективну персоніфікацію («партія») вони видають за компетентного розпорядника знання, яким вони «озброюються», одночасно перетворюючи його на знаряддя насильства. У період їхнього домінування соціальні науки позбавилися предмета, їхній статус — суто герменевтичний і сервільний, у ціні лише природничники-зброярі й ті, хто примикає до них. Український варіант інкубуса у своєму агресивному невігластві нічого не бажає знати ні про себе, ні про сьогодні, ні про майбутнє. Саме тому статус науки загалом демонстративно знецінено. Натомість підноситься ідол пересічності, неприховано культивується пристрасть до дипломів і вчених звань у тих індивідів, що діють у рамках інкубуса і за його правилами. Такого гатунку пристрасть, мабуть, можна було б пояснити інфантильною тягою до колекціонування, якби за всі роки незалежності хоча б один раз вдалося виконати чинний закон про частку витрат на науку в бюджеті країни. Отже, нецтво в дії є умисел: політика у виконанні інкубуса не потребує підтримки компетентністю та обізнаністю.

В інкубусі, як і зумовлено його природою, право (суд) ледь животіє. Тезі про незалежність суду суперечить занадто багато фактів, а його рішення у багатьох випадках настільки обурливі, що громадянам доводиться шукати судового захисту за межами вітчизни — Україна входить в першу п'ятірку країн за кількістю звернень громадян до Європейського суду з прав людини. Цікаву роботу виконав би той, хто склав би таблицю порушень статей Конституції структурами та представниками влади за минулі після її ухвалення роки. У моніторингу Інституту соціології НАН України є розділ «Суспільна мораль, конфлікти, довіра». Там з використанням низки запитань з'ясовується сприйняття респондентами життєвих обставин, в яких вони перебувають. Починаючи з 1992 року й досьогодні три чверті опитаних визнають, що все навколо є хитким, непевним, ні на що не можна спертися, нічому довіритися. Світ навколо люди не визнають своїм і близьким; він ніби збожеволів, з нього пішла передбачуваність, не ясно, як вибудовувати з ним стосунки. Іншими словами, люди не мають змоги жити тим життям, яке вони вважають «добрим і гідним». Пік таких настроїв припадає на першу половину 1990-х, коли у мільйонів людей експропріювали заощадження, затримки у виплаті заробленого сягали кількох місяців, а сотні тисяч або змінили професію, або зовсім zostалися без роботи аж ніяк не добровільно — це й відчувалося та переживалося як насильство.

Перед нами масове визнання безладу, який триває вже понад два десятиріччя, патологічної розбіжності очікувань людей і порядку речей, що постав на манівцях природно збідненої соціальної уяви та обмеженої

дієздатності реформаторів і модернізаторів. Але те, що соціолог тлумачить як нарікання людей і коректно виражене невдоволення поточним станом справ у країні та власним соціальним становищем, інкубус здатний сприймати як заклик до активнішого втручання задля коригування аналогічних оцінок та визначень. Така опція залишається відкритою, адже конформізм та лояльність попри все — ось те, що цей інституційний монстр подає як жадані стани соціуму загалом, а також як стилі індивідуальної та групової поведінки, обов'язкові стандарти сприйняття подій та їх витлумачення з боку громадян. Утім, залишається відкритою й інша можливість — можливість практикувати насильство через ігнорування масових настроїв та емоційних станів, їх демонстративне невизнання, зневажання. Так ворожа сторожкість доповнюється активно недоброзичливою байдужістю до потреб і бажань більшості людей на гідне і цивілізоване повсякдення.

* * *

Інспірована нині функційносправним інкубусом легітимація насильства через буцімто запит на усталеність, що нібито йде з нетрів, шпарин і поверхонь соціальної структури, перетворюється на пошесть і стає самим духом поточних ситуацій. Передбачуваним ефектом виявляється нездоланий розрив між словом (наміром) і досягнутим результатом, який доводиться без смаку надмірно оснащувати інвективами на певні адреси, непомірним звеличенням малозначущих досягнень, які природно доповнюють легітимацію риторичними лестощами і поверненням до вжитку утопії ґрунту. Розглянуту еволюцію допустимо, звісно, тлумачити як чи то чверть-, чи то напіврозпад, але ані перший, ані другий етап цієї еволюції не піддаються бодай приблизному обчисленню.

Ситуація виграшу, в якій немає переможених (успішна робота на «загальне благо»), так само, як і громадянська доблесть політичного істеблїшменту різного кольору, що періодично приходить до влади, сучасним інкубусом усе ще витісняються за горизонт можливого.

ДЖЕРЕЛА

- Гро Ф.* Состояния насилия / Фредерик Гро // Логос. — 2011. — № 1 (80). — С. 149—171.
- Латур Б.* Об интеробъективности / Брюно Латур // Социология вещей. — М.: Издательский дом «Территория будущего», 2006. — С. 169—198.
- Макеев С.* Институциональна теорія соціальних змін: загальні тенденції і український досвід / Сергій Макеев // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: У 2-х томах. Т. 1. Аналітичні матеріали. — К.: Інститут соціології НАН України, 2011. — С. 17—35.
- Мендес С.* Оправдание диктатуры (диктатор Салазар в 1930 году и поэт Фернандо Пессоа в 1928 году) / Виктор К. Мендес // Новое литературное обозрение. — 2009. — № 100. Доступно на: <http://magazines.russ.ru/nlo/2010/100>.

- Розанваллон П.* Контрдемократія: політика в епоху недовіря / Пьер Розанваллон // Неприкосновенный запас. — 2012. — № 4. Доступно на: <http://magazines.russ.ru/nz/2012/4>.
- Сабров М.* Время и легитимность в немецких диктатурах XX века (сравнительный анализ) / Мартин Сабров // Новое литературное обозрение. — 2009. — № 100. Доступно на: <http://magazines.russ.ru/nlo/2010/100>.
- Arnason J.P.* Civilizations in dispute: historical questions and theoretical traditions / Johann P. Arnason // Brill. — Leiden-Boston, 2003. — 396 p.
- Boltanski L.* On Critique. A Sociology of Emancipation / Luc Boltanski. — Cambridge: Polity Press, 2011. — 191 p.
- Giddens A.* Nation State and Violence / Anthony Giddens // Social Theory and Modern Sociology. — Stanford University Press, 1987. — 310 p.
- Hamilton G.G.* World Images, Authority, and Institutions: A Comparison of China and the West / Gary G. Hamilton // European Journal of Social Theory. — 2010. — Vol. 13 (2). — P. 31—48.
- Harré R.* Social Reality and the Myth of Social Structure / Rom Harré // European Journal of Social Theory. — 2002. — Vol. 5 (1). — P. 111—123.
- Knöbl W.* Contingency and modernity in the thought of J.P.Arnason / Wolfgang Knöbl // European Journal of Social Theory. — 2011. — Vol. 14 (1). — P.9—22.
- Malesevic S.* How Pacifist Were the Founding Fathers? War and Violence in Classical Sociology / Sinisa Malesevic // European Journal of Social Theory. — 2010. — Vol. 13 (2). — P. 193—212.
- Page S.E.* A complexity perspective on institutional design / Scott E.Page // Politics, Philosophy & Economics. — 2012. — Vol. 11 (1). — P. 5—25.

Сергій Макєв — доктор соціологічних наук, завідувач відділу соціальних структур Інституту соціології НАН України. Сфера наукових інтересів — соціальна стратифікація, соціологія політики, інституційна теорія соціальних змін.
